КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык институтунун ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İLMÎ DERGİSİ

15-16

БИШКЕК / BİŞKEK - 2013

KUR'ÂN'A GÖRE CAHİLİYE ZİHNİYETİNİN RUBÛBİYET ANLAYIŞINDAKİ ÇELİŞKİ

Dr. Aydın Temizer*

Özet: *Cahiliye*, her ne kadar bir zaman dilimi gibi algılansa da esasen o, Kur'ân terminolojisinde bir anlayış tarzı, yani bir *paradigma* ve bunun insan hayatına yansımasıdır. Bu sebeple o, sadece Hz. Muhammed (s.a.s.) risaletinin öncesi değil, İslâmî düşüncenin bulunmadığı bütün zaman dilimleri için geçerlidir. İnsanoğlu ister *"kâlû belâ"* söylemiyle, isterse çevresini kuşatmış *Mutlak Rubûbiyet* delilleriyle olsun Yüce Allah'ı tek *Rabb* olarak kabullenmiş durumdadır. Ancak *cahiliye* anlayışına sahip bulunanlar, benliklerinde yer alan bu gerçek hakkında çelişkiye düşmüş ve *Rubûbiyet*'te Allah Teâlâ'ya şirk koşmuşlardır. Bundan dolayıdır ki bütün peygamberler, söz konusu zihniyet ve özelikle *Rubûbiyet* tasavvurundaki çelişki ile mücadele etmişlerdir. Kur'ân bu mücadelelerden sıklıkla bahseder.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Rubûbiyet, cahiliye, zihniyet (paradigma), çelişki.

КУРАНДА ЖАХИЛИЯ ОЙЛОРУНДАГЫ КУДАЙ ТҮШҮНҮГҮНҮН КАРАМА КАРШЫЛЫГЫ ТУУРАЛУУ

Аннотация

Жахилия сөзү канчалык бир доор катары кабылданса дагы, куран терминалогиясында өзүнчө бир маанини камтып, парадигма жана анын адамзаттын жашоосундагы чагылышы катары берилет. Ошондуктан, бул бир гана Пайгамбарыбыз Мухаммеддин (с.а.в.) пайгамбарлык доорунан мурунку доор эмес, ислам дини тууралуу түшүнүк болбогон бардык заманга тиешелүү. Адамзаты кааласа*"kâlû belâ" сөзү менен, кааласа анын котормосу болгон Mutlak Rubûbiyet далилдери менен болсун, Улуу Аллахты Рабб катары кабыл алуу зарыл. Бирок, жахилия түшүнүгүнө ээ болгондор, өздөрүнүн жеке ойлорунда бул улуу чындык тууралуу карама-каршылыктарга жол берип, Rubûbiyet те Аллахка ширк кошушкан. Мына ошондуктан, бардык пайгамбарлар жогоруда айтылгандай акыл-ой жана өзгөчө Rubûbiyet тууралуу ойлогон ойлорундагы карама-каршылыктар менен күрөшүп келишкен. Куран бул күрөш тууралуу көп жерде сөз кылат.*

Ачкыч сөздөр: Куран, Rubûbiyet, жахилия, акыл-ой, карама-каршылык

(THE CONTRADICTION ABOUT UNDERSTANDING OF LORDSHIP (RUBUBIYAT) OF JAHILIYYA'SMENTALITY ACCORDING TO THE QUR'AN)

Abstract

Jahiliyya (ignorance), although may be perceived as a time period,in the terminology of the Qur'an, it means a paradigm (mentality) and its reflection to human life. For this reason, it is not only applicable to the time before the prophethood of Muhammad (PbUh) but also for all times that lack Islamic thought. Most of the people have accepted Allah as the only Lord (*Rabb*), either with their natural instinct or with the evidences found in the Universe. But those who have a *jahiliyya* understanding come into conflict with themselves and attributed a partner to God. Therefore, all prophets struggled against this mentality, especially about the false understanding of *Rububiyat*. These struggles are often mentioned in the Qur'an.

Key Words: Qur'an, Rububiyat (Lordship), jahiliyya, mentality(paradigm), contradiction.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

I. Giriş

Cahiliye denilen olgu, kavramsal çerçevesi itibariyle bir dönemin/devrin adı mıdır, yoksa bir anlayış (paradigma) ve bu anlayışın ortaya koyduğu yaşam tarzı mıdır? *Cahiliye* anlayışına sahip olan insan zihninde Aşkın Varlık*Rabb*'in yeri nedir? Söz konusu anlayışta bu konuya dair bir çelişki var mıdır? Bu çelişki bahsedilen paradigmanın önde gelen temel bir yansıması mıdır?

Yukarıdaki soruların cevaplandırılmayaçalışılacağı bu makalede ele alınacak*cahiliyeanlayışı/ paradigmasındaki rubûbiyet çelişkisi*, söz konusu anlayışın inanç algısınıyansıtmanın yanısıra, aynı zamanda o paradigmaya*cahiliye* denilmesinin temel dayanaklarından birini[2] oluşturmaktadır.Bu çalışmada mevzubahis çelişkiye dairortaya koyulacak tespitler bunun göstergeleri mahiyetindedir.

Bütün semavi dinlerin (İslam) temsilcileri peygamberler, İlâhî kaynaktan aldıkları öğretiler (vahiy) doğrultusunda *cahiliye*anlayışınınyanlışları ile mücadele etmiş ve onları doğruya yönlendirmeyi (hidayet) hedeflemişlerdir. Bu doğruların başında Aşkın Varlık Yüce *Rabb*'in birliği (tevhid) gelmektedir. O, bir tek *Rabb* olduğu gibi aynı zamanda bir tek İlah'tır. *Cahiliye* anlayışında Allah'ın *Rabb*'lik sıfatı yani *Rubûbiyet*'i, İlah'lık sıfatına göre daha etkin ve kabul görmüş olduğundandır ki Peygamberler, muhatapları tarafından daha çok kabul gören-*Rubûbiyet* sıfatını ön plana çıkararak tevhid çağrısı yapmışlar;*Ulûhiyeti* daha sonra vurgulamışlardır. Ancak *Rubûbiyet*'e dairsöz konusu kabulde, ortak koşma (şirk) şeklinde bir çelişki yer almaktadır. İşte geçek *Rabb*'in elçileri, bu çelişkiyekarşı mücadele vermişlerdir.

II. CahiliyeParadigması

Arapçada*"ilm"*in(علم) zıddı[3]*"cehl"* (جهل) kelimesinden türeyen ve sınâî masdar kalıbında olan*"cahiliye"*(جاهليـة) kavramı, İslam'ın bulunmadığı fetret dönemini ifade eder.[4]Arap dili ile yazılmış tarihî ve edebîeserlerde İslam'dan önceki devri ifade etmek için *"cahiliye"*, *"el-asru'l-câhilî"*ve*"asru mâ kable'l-İslam"* gibi tabirler kullanılmaktadır.[5]Bu kullanımlardan*"cahiliye"*terimi,gerek Kur'ân ayetleri[6]gerekse Hz. Peygamber'in sözlerinde[7]yer almaktadır.

Cahiliye, her ne kadar tarihsel anlamda bir dönemin adı[8]gibi görünse de aslında o, bir zaman dilimi değil, kendine özgü hayat tasavvurunasahip belli bir sosyal anlayıştır. Bu yönüyle *cahiliye*, kendine özgü bir ahlak ve zihniyet tarzının ifadesi olup, zamanın her diliminde ve mekanında varlığını hissettirebilecek bir olgudur. Nitekim tarih boyunca herhangi bir yerde bu olgunun gerçekleşmesi *cahiliyenin* bu anlama geldiğinin ispatıdır.[9] Bu bakış açısıyla *cahiliye*, İslam'dan önceki dönemden daha çok İslami *olmayan*ı ifade eden bir kavramdır.[10]

---

2. Söz konusu döneme *cahiliye* denilmesinin sebepleri hk. bk. Fayda, Mustafa, "Cahiliye", *DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1993, VII, 17.

3. Izutsu'nun (ö. 1914-1993) tespitine göre *"cehl"* kelimesi, *"hilm"* kelimesinin zıt anlamlısıdır. Bu tespitini ünlü şarkiyatçı Goldziher'e (ö. 1339/1921) dayandıran Izutsu, söz konusu görüş üzerinde müsteşriklerin birleştiklerini kaydetmekte ve *"cehl"* kelimesinin semantik analizini yapmaktadır. (Geniş bilgi için bk. Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 192)

4. İbn Manzûr, CemaleddînEbû'l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Âmir Ahmed Haydar), Beyrût 2003, XI, 155-156.

5. Tülücü, Süleyman, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1980, s. 282.

6. Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26.

7. İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (şrh. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Kâhire 1995, XII, 208.

8. Bk. İnan, Ahmet, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma", *Dinî Araştırmalar*, 2002, c. V, sy. 13, s. 13-16.

9. Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, Beyrût 1985, V, 2861; Fayda, "Cahiliye", *DİA*. VII, 18; Yılmaz, M. Faik, "Kur'ân'da Cehalet Kavramı", *Dînî Araştırmalar*, Ankara 2003, c. V, sy. 15, s. 196;Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehalet - Cahil - Cahiliyye*, İstanbul 2005, s. 15-16.

10. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 190.

*Cahiliye*kelimesininKur'ân'da geçen kullanımları,gerek bağlamıgerekse söz dizimi açısındanbu terimin bir anlayışı karşıladığınıgöstermektedir. İlgili ayetlerde, (...ظَـنَّ الْجَاهِلِيَّـةِ...) *"...cahiliye zannı (düşüncesi)..."*[11], (...حُكْـمَ الْجَاهِلِيَّـةِ...) *"...cahiliye hükmü..."*[12], (...تَبَـرُّجَ الْجَاهِلِيَّـةِ...) *"...cahiliye açılıp saçılması..."*[13] ve (...حَمِيَّـةَ الْجَاهِلِيَّـةِ...) *"...cahiliye taassubu..."*[14]şekillerinde izafet tamlamasıyla yer alanilgili kullanımlar, bir anlayış ve bu anlayışın yaşama yansımasını ifadeedip eleştirmektedir.Netice itibariyle *cahiliye*, Kur'ânî terminolojide bir dönem olmaktan ziyade bir *paradigmanın* adıdır.

Cahiliye kelimesine dair Kur'ân'ın yukarıdaki ayetlerinde yer alan izâfetli form, benzer tarzda Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hadislerinde de görülür. Bu mevzudaki sözlerinde o, *cahiliye* anlayışının ürünü olan kavmiyetçiliği, tutuculuğu ve ayırımcılığı körükleyen (دعوى الجاهلية) *"Cahiliye çağırışı"*nı yasaklamıştır.[15]

Yine bu ayetlerden,(...وَقَرْنَفِيبُيُوتِكُنَّوَلاتَبَرَّجْنَتَبَرُّجَالْجاهِلِيَّةِالْأُولى) *"Vakarla evinizde durun ve önceki cahiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın..."*[16] ayetinde geçen(...تَبَـرُّجَ الْجَاهِلِيَّـةِ...) *"...cahiliye açılıp saçılması..."*ifadesinin(الأُولـى) *"el-ûlâ"* yani *"önceki"*kelimesiylenitelenmesi, sonraki bir cahiliyenin varlığını çağrıştırmaktadır. Müfessirler,bu ayettekisöz konusu ifadeye değişik anlamlar yüklemişlerdir. Tefsirlerde, Hz. İsa (a.s.) - Hz. Muhammed (a.s.) veya Hz. Âdem (a.s.) - Hz. Nuh (a.s.)ya da Hz. Nuh (a.s.) - Hz. İdris (s.a.s.) arasında yaşayan *cahiliye* toplumuna/anlayışına işaret edilmiş olabileceği görüşleri nakledilirken;[17] Hz. Muhammed (s.a.s.) şeriatının öncesindeki dönem olduğu, karşıt anlamında da *"el-cahiliyyetü'l-uhrâ"*nın bulunduğu ve bunun ahir zamanda aynı anlayışın/yaşamın geçerliliği anlamına gelebileceği de ileri sürülmüştür.[18]Ayrıca (الأولـى) kelimesi, Necm suresi 50. ayetteki[19] gibi (الأخـرى) şeklinde karşıtıbulunmayan bir kullanımdır, yorumu da yapılmıştır.[20] Zemahşerî (ö. 538/1144) bu gibi görüşleri naklettikten sonra *"el-câhiliyyetü'l-ûlâ"* nın İslam'dan önceki küfür *cahiliyesi*, karşıtı durumunda bulunan *"el-cahiliyyetü'l-uhrâ"* yani diğer *cahiliyenin* de İslam'dan sonraki fısk-u fücûr *cahiliyesi* olabileceğini söyler.[21] Bu değerlendirme İslam tebliği sonrası *cahiliyenin* devam edebileceğini desteklemektedir. Öyle anlaşılıyor ki*cahiliye*, insanlık tarihi boyunca devam eden bir anlayıştır.

Ayrıca, Kur'ân tarafından anlatılıp eleştirilen o dönem toplum inançlarının Araplara ait gösterilmemesi, hatta Araplar-Araplık gibi kelimelerin bu anlatımlarda hiç bulunmaması ve

---

11. Âl-i İmrân, 3/154. (Ayetin tefsiri için bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyâd 1997, II, 145; Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr=el-C*âmi' beyne fenneyi'r-rivâyeve'd-dirâyeminilmi't-tefsîr, (thk. Abdurrahman Umeyra), Mansûre 1997, I, 637; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1971, II, 1206)

12. Mâide, 5/50 (Ayetin tefsiri için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 131; Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-Imâdî, İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1994, III, 47)

13. Ahzâb, 33/33. (Ayetin tefsiri için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 410; Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, V, 2861)

14. Fetih, 48/26. (Ayetin tefsiri için bkz. Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn, *et-Tefsîru'l-kebîr=Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrût 1990, XXVIII, 88; Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, VI, 3329)

15. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmiu's-sahîh=Sünen*ü't-*Tirmizî*,(thk. İbrâhimAtve İvaz), 2. bs. Kahire 1975, V, 149, 418.

16. Ahzâb, 33/33.

17. Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tefsîrü't-Taberî=Câmiu'l-beyân an te'vîliâyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Riyad 2003, XIX, 97-99; Sa'lebî, Ebû İshak Ahmet b. Muhammed b. İbrahim, *Tefsîru's-Sa'lebî=el-Keşf ve'l-beyân*, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), 1. bs. Beyrut 2004, V, 107.

18. Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Tefsîr*ü'l-*Begavî=Meâlimü't-Tenzîl*, (thk. Halid Abdurrahman Ak), 2. bs. Beyrut 1987, III, 528.

19. (وَأَنَّهُأَهْلَكَعَادًاالْأُولَى) *"Önceki Âd milletini yok eden de O'dur."* (Necm, 53/50)

20. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, III, 528.

21. Zemahşerî, Ebu'l-Kasım CârullahMahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an hakâikigavâmidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Riyad 1998, V, 67.

o döneme ait yanlış iddialarbahsedilirken*"derler ki"*,[22] *"sanırlar ki"*,[23] *"iddia ederler ki"*[24]gibi genel ifadeler kullanılması[25]yukarıdakitespiti desteklemektedir. Bu doğrultuda o döneme ait olumlu anlayışlar İslam tarafından aynen kabul hatta teşvik edilmiştir.Örneğin Hz. Peygamber'in bir sahâbiye hitaben sarfettiği*"Ey Sâib! Cahiliyede yaptığın faziletli davranışlara İslâm'da da devam et. Misafiri ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyi davran."*[26] sözleri bunu göstermektedir.[27]

Cahiliye anlayışının en belirgin karakteristik özelliği, onun bir çelişkiler yumağı oluşudur, denilebilir. Buçelişki doğal olarak inanç konusunda da mevcuttur. İnanç bakımından çelişkili-*cahiliye* anlayışındaki toplumu "müşrik" kelimesiyle adlandıran[28] Kur'ân, onların içinde bulundukları çarpıklıkları pek çok ayetinde[29] dile getirerek, tasavvurlarında var olan tutarsızlıkları (... سَـاءَ مَـا يَحْكُمُـونَ) *"...Verdikleri hüküm ne de kötü!"* ifadesiyle eleştirir.

Mesela En'âm suresi 136. ayette[30] anlatıldığı üzere onlar, hakları belirleme hususunda kendilerini yetkin görerek Yüce Allah'ın yarattığı hayvan ve ziraat ürünlerinden Allah'a ve putlara pay ayırmışlar; bununla da kalmayıp Allah Teâlâ'ya ayırdıkları pay daha iyiyse ya da putlara ayırdıkları pay tükenmişse Allah'ın payını putlara tahsis etmekten çekinmemişler, "nasıl olsa Allah'ın bunlara ihtiyacı yoktur" demişlerdir. Söz konusu ayette geçen (...مِمَّا ذَرَأَ...) *"...Allah'ın yarattığından..."* ifadesi müşriklerin ileri seviyedeki *cehaletini* vurgulamaktadır. Şöyle ki, onlar yaratıcılık hususunda hiçbir şeye gücü yetmeyen cansız putları Yüce Allah'a ortak koşmakta, daha sonra da en güzel payı putlara tahsis etmek suretiyle Allah'ı putlara tercih etmektedirler. Ayrıca (...بِزَعْمِهِـمْ...) *"...kendi batıl iddialarınca..."* ifadesi müşriklerin, Yüce Allah'ın kendilerine emretmediği bir şeyi kendi yanlış anlayışlarının bir ürünü olarak uydurduklarını vurgulamaktadır.[31]

Yine Nahl suresi 57-59. ayetlerde[32] zikredildiği şekliyle, kendilerine bir kız çocuk "müjdesi" verilince yüzleri kapkara kesilen, bunu utanç unsuru kabul eden ve onlara yaşamı layık görmeyen müşrikler; meleklerin -haşa- Yüce Allah'ın kızları[33] olduğunu iddia etmişler ve arzu-

22. Bk. Hicr, 15/97; İsrâ, 17/42, 43; Kehf, 18/5; Tâhâ, 20/130.

23. Bk. Kehf, 18/104.

24. Bk. Tegâbün, 64/7.

25. Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 103-104.

26. İbn Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, XII, 208.

27. Fayda, "Cahiliye", *DİA*. VII, 18.

28. İlgili ayetler için bk. Bakara, 2/105, 221; Tevbe, 9/28; Yûsuf, 12/106; Nahl, 16/100; Hacc, 22/17; Nûr, 24/3.

29. Örneğin bk. En'âm, 6/136; Nahl, 16/59; Ankebût, 29/4; Câsiye, 45/21.

30. وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) *"Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan, Allah'a bir hisse ayırdılar ve kendi batıl iddialarınca, "şu, Allah'ın ve şu da Rubûbiyet ortaklıkları bulunan putlarımızın" dediler. Ortak saydıkları için ayırdıkları, Allah'ın hissesine katılmaz, ama Allah'a ait olanlar ortak saydıklarının hissesine aktarılır. Verdikleri hüküm ne de kötü!"* (En'âm, 6/136)

31. Bk. Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâr*ü't-*Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan, Mahmud Ahmed el-Atraş),1 bs. Beyrut 2000, I, 520; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, (tsh. Hişâm Semîr el-Buhârî), Riyâd 2003, VII, 89; İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnûsî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*,Tunus 1984, VIII, 98.

32. وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ) (وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ) (يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ) *"Kız çocukları Allah'a, -Haşa! O, çocuğu olmaktan münezzehtir.- hoşlandıkları erkek çocukları ise kendilerine yakıştırırlar." (58)"Halbuki, Onlardan birine bir kızının dünyaya geldiği müjdelenince, içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir." (59)" Müjdelendiği bu kötü haberin etkisiyle utanıp eşinden dostundan saklanmaya çalışır. Şimdi ne yapsın? Hor, hakir bir bela olarak onu hayatta mı bıraksın, yoksa toprağa mı gömsün? diye kara kara düşünür! Dikkat ediniz, Verdikleri hüküm ne de kötüdür!"*(Nahl, 16/57-59) (İlgili ayetlerin tefsiri için bk. Beyzâvî, *Envâr*ü't-*Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, II, 266)

33. وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ) *"Rahman'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Onların yaratıldıkları sırada hazır mı bulundular? Onların bu iddiaları kaydedilecek ve bundan dolayı sorgulanacaklardır."* (Zuhruf, 43/19)

ladıkları erkek evlatları kendilerine yakıştırmışlardır.[34]Makalenin ilerleyen kısımlarında ifade edileceği üzere *Rabb* olarak kabul ettikleri Varlığa, kendilerine yakıştırmadıkları kız evladı yakıştırmaları tutarsız anlayışlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Cahiliyenin bir anlayış olduğuna dair buraya kadar bahsedilen çelişkilerin benzeri, en temel inanç konusu *Rubûbiyet* tasavvurunda da mevcuttur. *Rubûbiyet* tasavvurundaki çarpıklık, *cahiliye* anlayışına sahip bulunan bütün inkârcı topluluklarda görülür. Dolayısıyla bu konuda, Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmeti ile Hz. Nuh (a.s.), Hz. Hûd (a.s.), Hz. Salih (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.), Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.) gibi önceki peygamberlerin ümmetleri arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

III. Cahiliye Paradigmasının Rubûbiyet Tasavvuru

Kur'ân-ı Kerîm, *cahiliye* anlayışının olumsuz bütün yansımalarını ortadan kaldırıp, yerine olumlu ve doğru düşünce yapısını hâkim kılmayı hedeflemiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi elbette ki tevhid inancıdır. Bu bağlamda Kur'ân, *cahiliye* anlayışındaki *Rubûbiyet* olgusunu ortaya koyarak, söz konusu anlayıştaki ikilem, yani çelişkiyi gözler önüne sermekte; bu olguya ait doğru anlamlandırmayı muhataplarına salık vermektedir. Bunu, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber olarak gönderildiği topluluğa dair örneklendirmelerle ele aldığı gibi, ondan önce görevlendirilen peygamberlerin ümmetleri hakkındaki misallerle de zikretmektedir. Zira yukarıda ifade edildiği üzere *cahiliye* anlayışı, zaman ve şartlar değişse bile her zaman ve ortamda görülebilen bir olgudur. Buradan hareketle, bu makalede söz konusu anlayışa dair tespitler, Hz. Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmetine ait anlatımlarınyanında,Kur'ân'da adı geçen diğer peygamberlerin ümmetlerihakkındaki betimlemelerle de yapılacaktır.[35]

A. Genel Anlamda İnsanda Rubûbiyet Algısı

Arapça bir kelime olan *Rubûbiyet* (رُبُوبِيَّـة), *sahip*, ıslah edici, *efendi/lider* ve *yetiştirici* anlamlarını taşıyan[36]*Rabb*(رَبّ) kelimesinden türemiş sınâî masdar[37] olup, *Rabb*'lik yani *Rab* olma manasına gelen bir kavramdır. Bu kavramın türediği *Rabb* kelimesinin Kur'ân'daki kullanımı ve taşıdığı anlamlar göz önüne alındığında *Rubûbiyet*, sözlük anlamlarıyla da paralel surette, bütün mahlûkatın yaratıcısı, gerçek sahibi, doğruya ulaştırıcısı, rızık vericisi, terbiye ve ıslah edicisi olmak demektir.

Dünya hayatındaki yaşamları itibariyle ister mümin ister müşrik olsun bütün insanlar, Yüce Allah'ın *Rubûbiyet*'ini esasen kabullenmiş haldedirler. Bu gerçeğe, (وَإِذْأَخَذَرَبُّكَمِنْبَنِيآدَمَمِنظُهُورِهِمْـذُ رِّيَّتَهُمْوَأَشْهَدَهُمْعَلَىأَنفُسِهِمْأَلَسْتُبِرَبِّكُمْقَالُوابَلَىشَـهِدْنَاأَنْتَقُولُوايَوْمَالْقِيَامَةِإِنَّاكُنَّاعَنْهَذَاغَافِلِينَ) *"Hani Rabbin Âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkarmış, onları kendileri hakkında şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Elbette, şehadet ederiz ki Rabbimizsin" demişlerdi. Rabbin bunu kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" demeyeniz için yapmıştır."*[38] ayetinde temas edilir. Bazı müfessirler, söz konusu ayetteki (...أَلَسْتُبِرَبِّكُمْقَالُوابَلَىشَـهِدْنَا...) kısmını, ilgili rivayetlere dayanarak "Yüce Allah onlardan bu sözü bizzat almıştır" şeklinde yorumlarken;[39] bu

34. Bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIV, 182-185.

35. Örnekler için bk. Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1989, s. 66.

36. Bk. Râgıbel-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtüelfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnan Dâvûdî), Beyrut 2002, s. 336; İbnManzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 466-469; Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (thk. Mektebütahkîki't-türâs), Beyrut 1987, s. 111-112.

37. Sınâî masdar hakkında geniş bilgi için bkz. Mekkî el-Hasenî, *Nahve itkâni'l-kitâbe bi'l-lügati'l-Arabiyye*, I, 39.

38. A'râf, 7/172.

39. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, X, 546; Sa'lebî, Ebû İshak Ahmet b. Muhammed b. İbrahim, *Tefsîru's-Sa'lebî=el-Keşf ve'l-beyân*, (thk. Seyyid Kisrevî Hasan),1. bs. Beyrut 2004, III, 91; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 211; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XV, 43; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1979, IV, 2323-2324.

değerlendirme mu‘tezile tarafından reddedilir.[40] Zemahşerî, Beyzâvî (ö.685/1286), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Ebussuûd (ö. 982/1574) gibi müfessirler ise,söz konusu anlatımın temsîlî (mecâzi) olduğunu, aslında soru-cevap tarzında bir hadisenin gerçekleşmediğini, âdemoğlunun çevresinde yaratılmış *Rubûbiyet*'e delalet eden şeylerin onun salim aklının ikrarı anlamına geldiğinisöylerler.[41]

Netice itibariyle her iki yaklaşımda da, Yüce Yaratıcının *Rubûbiyet*'i insan benliğinde kabul edilmiş (yerleştirilmiş) vaziyettedir, sonucuna ulaşılabilir. Zira insan benliği her hâlukârda *Rubûbiyet*'in gerçek sahibinin varlığı fikrine ulaşmaktadır.

Ancak *cahiliye* anlayışının bir yansıması olan şirk tasavvuru, *Rubûbiyet* konusundahakiki *Rabb*'e ortaklar koşmakta, bu noktada insan benliğindeki gerçekle çelişmekte ve ikileme düşmektedir. Bu çelişki, söz konusu yanlış paradigmaya sahip bütün müşrik topluluklarda görülür. Ondan dolayıdır ki Kur'ân, bahsedilen çarpıklığı ilk muhataplarına (Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmeti) dair örneklerle anlattığı gibi, önceki peygamberlerin ümmetlerineait misallerle de dile getirir.

B. Hz. Muhammed (s.a.s.) Ümmeti

Bilindiği üzere Kur'ân'ın bir kısmı Mekke'dediğer kısmı da Medine'deinmiştir.Mekke'de inen ayetlerin ekser muhatabı, herhangi bir semavi kitaba sahip bulunmayan kimselerden oluşur. Kur'ân, bu toplumu*"Ümmiyyûn"*[42]kelimesiyleisimlendirir.[43] Daha sonraki dönemde, yani Medine'de inen ayetlerde ise öncekilerden farklı bir diğer muhatap ortaya çıkar ki onlar,semavi kitabı bulunan ve bu doğrultuda Kur'ân tarafından *"Ehl-i Kitap"*tamlamasıyla adlandırılan-[44]topluluktur.*Cahiliye* paradigmasındaki *Rubûbiyet* ikilemi,Hz. Peygamber'in ümmetinden heriki toplum için de söz konusudur. Dolayısıyla makalenin bu kısmı iki alt başlık halindemütalaa edilecektir.

1. Ümmîler

Türkçede *"Ümmîler"* anlamına gelen ve Kur'ân'dadört ayette geçen*"Ümmiyyûn"* kelimesi,üç yerde[45]kitap ehlinden olmayan müşrik Araplar; bir yerde[46] de Ehl-i Kitap içinde Tevrat'ı okumamış ve onun bilgilerinden haberdar olmamışYahudilerhakkında kullanılır. Netice itibariyle *"Ümmiyyûn"* kavramı, bir kitabı bulunmayan kimseler hakkında kullanıldığında, özel manasıyla müşrik Araplara ait bir vasfı belirtmektedir.[47]

Kur'ân'ın *"Ümmiyyûn"* olarak adlandırdığı ilk muhataplarından *cahiliye* anlayışına sahip kimselerin *Rubûbiyet*algısı, İslâm'ın anlattığı gerçek *Rubûbiyet*'eşaşırtacak derecede yakındır. Bunların düşüncesinde *Rubûbiyet*, arzı ve gökleri yaratıp düzenlerine hâkim bulunanbir*Rabb*'e ait olarak tasavvur edilir.Bu durum Kur'ân'da şöyle dile getirilir:

---

40. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XV, 39.

41. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 529-530; Beyzâvî, *Envâr*ü't-*Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, I, 581; Ebû Hayyân, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Endelüsi, *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*, 2. bs. Beyrut 2007, IV, 419; Ebussuûd, İrşâdü'l-akli's-selîm, III, 290.

42. İlgili kavram hakkında geniş bilgi için bk. Soysaldı, Mehmet - Şimşek, Songül,"Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi",*EKEV Akademi Dergisi*, 2003, c. VII, sy. 16, s. 85; Şen, Ziya "Kur'an'da Ümmi Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği",*İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, c. I, sy. 2, s. 203.

43. Bk. Âl-i İmrân, 3/20, 75; Cum‘a, 62/2.

44. Bk. Âl-i İmrân, 3/99, 110; Nisâ, 4/171.

45. Âl-i İmrân, 3/20, 75; Cum‘a, 62/2. (İlgili ayetlerin tefsiri için bk. Taberî,*Tefsîrü't-Taberî*, V, 286, 510, XXII, 625; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 185, VIII, 90, XXX, 4)

46. Bakara, 2/78. (İlgili ayetin tefsiri için bk. Taberî,*Tefsîrü't-Taberî*, II, 153;Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 127)

47. Soysaldı, Mehmet - Şimşek, Songül,"Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi",*EKEV Akademi Dergisi*, 2003, c. VII, sy. 16, s. 91.

(قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ) (سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ) (قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنّٰى تُسْحَرُونَ)

(86)"Onlara şöyle sor: Peki, yedi kat göğün ve yüce arşın Rabbi kimdir?" (87)"Elbette, Allah'tır, cevabını vereceklerdir. Öyleyse, sen de ki: İnandığınız Rabb'e karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" (88)"Yine onlara şöyle sor: Peki her şeyin gerçek yönetimini elinde tutan, Kendisi her şeyi koruyup gözeten, ama Kendisine rağmen kimsenin himaye edilemediği kimdir? Biliyorsanız söyleyin bakalım!" (89)"Elbette, Allah'tır cevabını vereceklerdir. Sen de ki: O halde nasıl oluyor da aldatılıp doğrudan uzaklaşıyorsunuz?"[48]

Yukarıdaki ayetlerde ifade edildiği üzere, söz konusu kimselerin, Yüce Allah'ın her şeye hâkim bulunan *Rubûbiyet*'ini kabul ve ikrar ettikleri anlaşılmaktadır. Zira kendilerinden gelecek cevap beklenmeden,söyleyecekleri şey kesin bir üslûpla ifade edilmektedir. Bu ifade üslubu Kur'ân'ın sıklıkla kullandığı bir metottur. Yani soruyu sorar ve hemen arkasından cevabını verir. Bu şekilde sualler yöneltip, karşı tarafı beklemeden bu suallere Kur'ân'ın bizzat cevap vermesi, söz konusu cevabı muarız kabul (ikrar) ettiği içindir.[49] Nitekim konumuzlaalâkalı şu ayette aynı üslup icra edilmiştir. (قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللّٰهُ...) *"Göklerinveyerin Rabbi kimdir?Diyesor.Senşöylecevapver: Allah'tır..."*[50]

Diğer taraftan, aynı muhatapların düşüncesinde, İslam'ın anlattığı gibi, yaratıcılık özelliğine sahipbir *Rabb* algısı ön planaçıkar. Şu ayet bu durumu izah etmektedir: (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ) *"Onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorarsan; mutlaka, "onları Aziz ve Hakîm olan Varlık yarattı" cevabını vereceklerdir."*[51] Ayette anlatıldığı üzere, eğer Hz. Muhammed (s.a.s.) müşriklere "yaratıcı kimdir?" diye sorsaydı, onların, Yüce Allah'ın yaratıcılığını ikrar etmeden başka bir cevap vermeleri mümkünolmayacaktı. Zira sözdiziminde yemin (kasem) anlamındakullanılan *"lâm"*, *"cevap lâm'ı"* ve *"te'kîd nûnu"* bu tespiti pekiştirmektedir.[52]

Cahiliye paradigmasının *Rubûbiyet* algısında Aşkın Varlığın yaratıcılığınınön plana çıkmasını şu tespitimiz desteklemektedir: Yaratıcı manasındaki *Hâlık* kavramının geçtiği ayetlerin çoğunluğu (%81), *Rubûbiyet*'i ifade eden *Rabb* kavramının yer aldığı ayetler gibi (%83) Mekkîdir. Ağırlıkla itikat konularını içeren Mekkî ayetler *cahiliye* düşüncesindeki yanlış inanışlarıortadan kaldırmayı amaçlar. Bu doğrultuda*Rubûbiyet*'i Yüce Allah'a özgü kılmayı hedefleyen söz konusu ayetlerle yaratıcılığın aynı Varlığa aidiyetini belirten ilgili ayetler ortak düzlemde yer alırlar. Netice itibariyle bu kullanımlarda Yaratıcı düşüncesinin ön plana çıkması, gerçek *Rabb*'i sahte *rabblerden* ayıran en önemli özelliğin yaratıcılık olduğunu göstermektedir.[53]

Ancak şu kadar var ki, kaynaklarda Yaratıcıyı inkâr eden bir *cahiliye* anlayışından söz edilmekte ve bu tespite, (وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ) *"Ahiretiinkâr edenler bir de şöyle dediler: "Hayat sadece, öldüğümüz ve hayat bulduğumuz bu dünya yaşamından ibarettir. Bizi yalnız zamanın akışı helâk eder." Onların bu sözleri herhangi bir bilgiden kaynaklanmıyor. Onlar sadece zanlarıyla konuşuyorlar."*[54] ayeti delil getirilmektedir.[55]Fakat, bu tespitin delilli için yapılan yorumun ikna edici olmadığı ifade

48. Mü'minûn, 23/86-88 (İlgili ayetlerin yorumu için bk. Hatîb Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed Kahirî, *es-Sirâcü'l-münîr*, (thrc. Ahmed Izz ed-Dimaşkî), Beyrût 2004, IV, 353-355).

49. Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa 1983, s. 174-175.

50. Ra'd, 13/16.

51. Zuhruf, 43/9.

52. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV, 167.

53. Batıl tanrıların hiçbir değer ifade etmemelerinin en önemli sebebi, göklerden ve yerden hiçbir şeye sahip bulunmamaları, (Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 195) yani gerçekte *Rubûbiyet* vasfını taşımamalarıdır.

54. Câsiye, 45/24.

55. Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Kîlânî), Kahire 1961, II, 235-236.

edilmekte;[56] "hayatı sadece bu dünyadan ibaret görerek, insanı zamanın helak edeceğini söyleyen birisinin, aynı zamanda bir *Yaratıcıyı* kabul etmesi de pekâlâ mümkündür" denilmektedir.[57]

Bununla beraber, "*cahiliye* anlayışının *Yaratıcı* özelliğini Allah'a izafe etmesi mutlak değildir. Zira,(...أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ...) *"...Ne o! Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, yaratma işi kendilerine şüpheli mi geldi? De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır..."*[58] ayetinden anlaşıldığına göre, putları da yaratıcı kabul eden bir tasavvurun mevcudiyeti söz konusudur." şeklinde bir görüşe yer verilmektedir.[59]Izutsu, bunun istisnai bir durum olduğunu ifade ederken,[60] İbn Âşûr(ö. 1394/1973), (قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ) *"De ki: O, her şeyin Rabbi iken, ben Allah'tan başka bir Rabb* mı ararım..?*"*[61] ayetinin tefsirinde "Allah'ın her şeyin yaratıcısı oluşunu müşriklerin kabul ediyorlardı ve onlar, putların yaratıcılığını iddia etmiyorlardı." kaydını koymakta,[62] Suat Yıldırım ise, "Müşrikler yaratma işini putlarına hiç vermezlerdi." demektedir.[63]

Netice itibariyle, yukarıdaki değerlendirmeler ve söz konusu anlayıştaki kimselerin yaşam tarzları göz önüne alındığında,*cahiliye*paradigmasına sahip insanların tasavvurlarındaki Yaratıcı *Rabb*-fikrinin, onların inanç ve yaşamlarına etki edecek derecede kuvvetli olmadığı ortaya çıkmaktadır.[64]

Diğer yandan *cahiliye* paradigmasında, gökten yağmur indirerek onunla yeryüzüne hayat veren *Rubûbiyet* tasavvurunun da bulunduğu, (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ) *"Eğer onlara: "Gökten su indirip ölümünden sonra yeri canlandıran kimdir?" diye sorarsan elbette, "Allah" cevabını vereceklerdir. De ki: "Hamd edilecek tek varlık Allah'tır. Fakat inkârcıların çoğunluğu bunu kavramıyorlar."*[65]ayetinin tefsirinde dile getirilir.[66]

Zorda kalındığı zaman hatırlanıp sadece Kendisindenyardım istenilen, normal yaşama dönüldüğünde ise hemen bu düşüncedenuzaklaşılarak başka şeylerin ortak koşulduğu bir *Rabb* algısını da *cahiliye* paradigmasında görürüz. Bu durumdan sıklıkla bahseden Kur'ân[67] şu ayette, (فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ) *"Gemide yolculuk yaparken boğulma tehlikesine düşünce bütün kalpleriyle yalnız Allah'a yalvarırlar. Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir de bakarsanız ki yine müşrik oluvermişler!"*[68] buyurur. Izutsu (ö. 1993), herhangi bir sıkıntı halinde Yüce Allah'a sığınan, ancak sıkıntı geçince tekrar O'na ortak koşan müşriklerin bu inançlarını "geçici monoteizm" olarak adlandırır.[69] Ayetten anlaşıldığınagöre*cahiliye* toplumu, hiçbir kurtuluş ümidi kalmayınca Allah'a yönelmekte ve böylelikle geçici bir tevhide müracaat etmektedirler.

---

56. Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 2 (1. dipnot).
57. Pak, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sy. 1, s. 315.
58. Ra'd, 13/16.
59. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 303-304.
60. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 115.
61. En'âm, 6/164.
62. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VIII, 206.
63. Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, s. 92; Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIX, 26.
64. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 116.
65. Ankebût, 29/63.
66. Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullah Abdülkadir,*Tefsîrü'l-Geylânî*, (thk. Muhammed Fazıl Haseni) 2. bs. İstanbul 2009, IV, 253; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXI, 28.
67. Örneğin bk. En'âm, 6/40, 41; Yûnus, 10/22; İsrâ, 17/67; Lokmân, 31/32.
68. Ankebût, 29/65. (Ayetin tefsiri için bk. Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Beyrût 2004, IV, 29; Râzî,*Mefâtîhu'l-gayb*, XXV, 81; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 295.)
69. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 96.

Cahiliye anlayışı, yukarıda anlatılanlara paralel surette, ciddi bir durumla karşılaşıldığında hatırlanan ve üzerine yemin edilen bir *Rabb* tasavvuruna da sahiptir. Bazı ayetlerinde[70] buna değinen Kur'ân, (وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ) *"Kendilerine bambaşka bir mucize geldiği takdirde mutlaka ona inanacaklarına dair var güçleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah'ın yanındadır." O istedikleri mucize geldiği zaman onların yine de iman etmeyeceklerinin siz farkında değil misiniz?"*[71] buyurur.

Gerek güncel konuşmaları, gerek şiirleri ve gerekse ibadetlerinde yer aldığı üzere, İslâm öncesi *cahiliye*anlayışındaki toplumiçin Ka'beson derece önemlidir.[72] Onların, *Rubûbiyet*'ini kabul ettikleri İlâh,Ka'be ve dolayısıyla Mekke şehrinin sahibidir. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle dile getirilir. (فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ) *"Bu evin (Ka'be) Rabbine kulluk edin."*[73], (إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ...) *"De ki: "Bana sadece, bu beldenin (Mekke'nin), onu mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Rabbine kulluk yapmam emredildi…"*[74]

Bütün bunlara rağmen*cahiliye*paradigmasına sahip müşrikler, Ka'be'nin içerisine putlar koyarak, o putlara yalvarıp niyazda bulunmuşlar; evin gerçek sahibi olan bir tek *Rabb*'e şirk koşarak düşüncelerindeki*Rubûbiyet*çarpıklığın davranışlarıyla ortaya koymuşlardır.[75] Yani*cahiliye*tasavvurununRubûbiyet anlayışında, Yüce Allah tek *Rabb* olmayıp, ayrıca daha birçok *Rabb* ve *Rabbâblar*yer almaktadır.[76]

Rabb'likte şirki gösterenbu çelişkili durum,söz konusu paradigmanın*Rubûbiyet* tasavvurunun temel özelliğidir ve yukarıda yer verilen örnek ayetlerde doğrudan veya dolaylı şekilde görülebileceği gibi, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) içinde yaşadığı topluma ait nakledilen metinlerde de müşahede edilebilir.

Yazı Araplar arasında yaygın olmadığından ve kültürleri sözlü kaynaklara dayandığından, o dönem toplumunun inançları hakkında bilgilerimiz Kur'ân'ın yanında sözlü edebiyat ürünlerine (şiir ve ahbâr) dayanır. Şiir ve ahbâr formatlı kaynakların mevzubahis dönem *cahiliye* anlayışının inanç yapısını tam olarak yansıtmadığı tezi bulunmakla birlikte,[77] bize ulaşan haberler ve şiir metinleri, söz konusu *cahiliye* anlayışında *Rabb* kavramının gerek Yüce Allah, gerekse putlar ve başka varlıklar hakkında kullanıldığı izlenimini vermektedir. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in, putlardan uzak olduğunu ifade ettiği şu beyitlerinde[78] bu durum gözlemlenebilir:

فلاعُزُّىأدينولاابنَتَيْها ... ولاصَنَمَيْبنيعمروأَزُورُ

أربًّاواحداأمْألفَرب ... أدينُإذًااتقسُّمتالأمور

"Ne Uzzâ'yı ne onun iki kızını (iki putu) benimserim. Ne de Amr oğullarının iki putunu ziyaret ederim."

"Eğer tek bir Rabb'i değil de bin tane rabbi benimsersem, o zaman işlere birden fazlası karışır."

---

70. Nahl, 16/38; Fâtır, 35/42.

71. En'âm, 6/109.

72. İbn Manzûr, CemaleddînEbû'l-Fadl Muhammed b. Mükrim, *MuhtasarutârîhiDimaşkli'bni-Asâkir*, (thk. Ahmed Râtib-Hammûş vdğr.), Dimaşk 1989, XXVI, 272; Ali, Cevâd, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrût 1970, VI, 429-431.

73. Kureyş, 106/3.

74. Neml, 27/91.

75. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIV, 241.

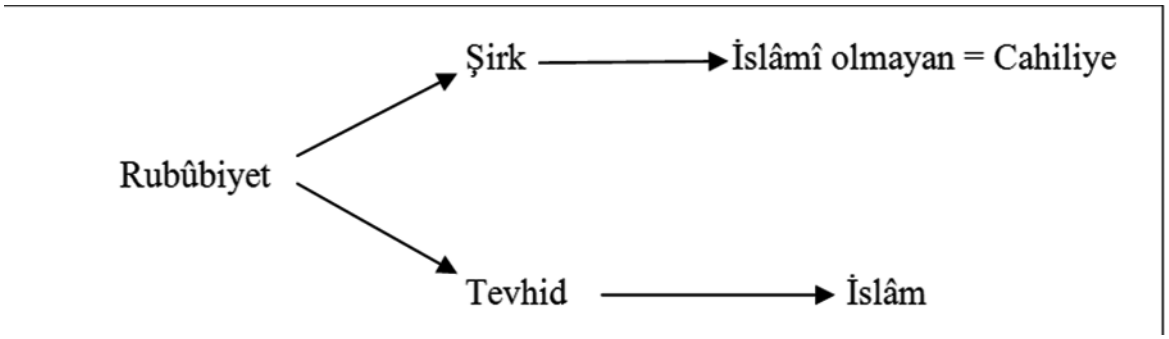
76. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 187.

77. Geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Pak, Zekeriya, "Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2001, c. V, sy. 1, s. 312-314.

78. İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun) 3. bs. Kahire 1958, s. 134-135.

Aynı gerçek Kur'ân'ın, (أَجَعَـلَ الْآلِهَـةَ إِلَهًـا وَاحِـدًا إِنَّ هَـذَا لَشَـيْءٌ عُجَـابٌ) *"Ne o! Bunca tanrıyı bir tek ilah mı yapmış? Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey! Dediler."*[79] ayetinden de açıkça anlaşılmaktadır. Rivayet edildiğine göre, Mekkeli müşrikler Ebu Tâlib vasıtasıyla Hz. Peygamber'den putları kötülemeyi bırakmasını talep etmişler;Allah Resulü de onlardan, tek *Rabb* olarak Yüce Allah'ı kabullenmelerini istemiş. Bunun üzerine müşrikler, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) teklifini reddederek ayette ifade edilen*"...Bunca tanrıyı bir tek ilah mı yapmış? Şaşılacak şey doğrusu!"* karşılığını vermişlerdir.[80]

Kur'ân-ı Kerîm,*cahiliye* anlayışının şirk kokan birden çok *Rabb* fikrini örneklerde anlatıldığı şekliyle ortaya koyarak reddeder ve *Rubûbiyet*'in tek Varlığa ait olduğunu vurgular. Bunu kabul etmek ise, teslimiyet yani İslâm ile ifade edilir. Diğer bir anlatımla*Rubûbiyet*'i mutlak anlamda tek bir *Rabb*'e yani Yüce Allah'a özgü kılmak İslâm'dır. Bu gerçek, çizimle şu şekilde özetlenebilir:

Pek çok ayetinde[81] doğrudan veya dolaylı surette bu hakikate değinen Kur'ân, (قُـلْ أَغَيْـرَ اللهِ أَبْغِـي رَبًّـا وَهُوَرَبُّكُلِّشَـيْءٍ) *"De ki: O, her şeyin Rabbi iken, ben Allah'tan başka bir Rabb* mı ararım..?*"*[82] ayetinde dezikredildiği gibi, Yüce Allah'tan başkasının*Rubûbiyet*'ini kesin bir dille-reddeder. En'âm suresinin bu ayetindeki soru, istifhâm-ı inkârîdir. Yani ayetin ilgili kısmı, *"... ben Allah'tan başka bir Rabb aramam..."* anlamındadır. Rivayet edildiğine göre müşrikler Hz. Peygamber'e *Rubûbiyet* hakkında şirki defalarca teklif etmişlerdir.[83]

Söz konusu çelişki yüzlerine vurulunca müşrikler, ortak koştukları putların kendilerini gerçek *Rabb*'e yakınlaştırdığını, hakiki *Rabb* katında şefaatçileri olduğunuileri sürerek, bu çelişkiyi kabullenmiş ve kendilerini haklı çıkarmak amacıyla savunma yoluna başvurmuşlardır.Kur'ân-ı Kerîm onların bu anlayışlarına şu ayetlerdetemas eder: (وَالَّذِيـنَ اتَّخَـذُوا مِـنْ **...** دُونِـهِ أَوْلِيَـاءَ مَـا نَعْبُدُهُـمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَـا إِلَـى اللهِ زُلْفَـى إِنَّ اللهَ يَحْكُـمُ بَيْنَهُـمْ فِـي مَـا هُـمْ فِيـهِ يَخْتَلِفُـونَ**...**) *"...Allah'tan başka birtakım dostlar edinerek, "biz onlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." diyenlere gelince, elbette Allah, hakkında ihtilaf ettikleri hususlarda onların aralarında hükmünü verecektir."*[84], (وَيَعْبُدُونَمِنْدُونِاللَّهِمَالَايَضُرُّهُمْوَلَايَنْفَعُهُمْوَيَقُولُونَهَؤُلَاءِشُـفَعَاؤُنَاعِنْدَاللَّهِقُلْأَ تُنَبِّئُونَاللَّهَبِمَالَايَعْلَمُفِيالسَّمٰوَاتِوَلَافِيالْأَرْضِسُبْحَانَهُوَتَعَالَىعَمَّايُشْـرِكُونَ) *"Onlar, Allah'tan başka kendilerine ne zarar ne de fayda veren birtakım nesnelere kulluk ediyor ve "Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir." diyorlar. De ki: Ne o? Yoksa siz Allah'a göklerde ve yerde olup da bilmediği şeylerin varlığını mı haber veriyorsunuz? Hâşâ! O, onların ortak koştukları her türlü şeyden münezzeh ve* yücedir."*"*[85] Ayetlerde değinilen,müşriklerin putlarıortaksaymaları,aşağıdaki şekillerde gerçekleşiyordu:

79. Sâd, 38/5.

80. Beyzâvî, *Envâr*ü't-*Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, III, 165-166.

81. Enbiyâ, 21/22, 56; Şuarâ', 26/109, 127, 145, 164; Neml, 27/26 vdğr.

82. En'âm, 6/164.

83. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 147; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VIII, 206.

84. Zümer, 39/3; Ayrıca bk. Zümer, 39/43.

85. Yunus, 10/18.

1) Putları, Yüce Allah'a kullukta bir vasıta olarak görüyor; Allah Teâlâ'yı çok uzaklarda, aracı olmadan erişilmesi imkânsız tasavvur ettikleri için, günlük yaşantılarında yanlarında bulundurdukları putları şefaatçi kabul ediyorlardı.[86] Bu ortak koşmaları yaptıkları telbiyelerinde[87] açıkça görülmektedir.[88]Onlar(لبيك! اللهم لبيك! لبيك! لا شريك لك إلا شريك هو لك! تملكه وما ملك!) *"Emret! Emret Allah'ım! Emret! Senin hiçbir ortağın yoktur. Senin ortağın da Sana aittir. Sen ona ve sahip olduklarına maliksin."* sözleriyle telbiyede bulunuyor, bu sözlerindeki *"şerik"* kelimesi ile putları kastediyor, putlar ve sahip oldukları bütün her şeyin *Allah* adıyla tanımladıkları *Yüce Varlığın* mülkiyetinde bulunduğunu söylüyorlardı.[89]

2) Putların meleklerin sureti olduğuna inanıyorlardı.[90] Zira *cahiliye* paradigmasına sahip Araplar arasında meleğe tapınma yaygın bir durumdu.[91] Kur'ân, meleklere Allah'ın kızları diyen bir takım kimselerin bulunduğunu söylemekte,[92] onların bu iddialarını bizzat meleklerin yalanlayacağını, (قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ) *"Melekler: "Müşriklerin iddialarından Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz, koruyucumuz onlar değil, sadece Sensin! Hayır, onlar bize değil, cinlere tapıyor ve çoğunluğu onlara inanıyorlardı, diye cevap verirler."*[93] ayetiyle ifade etmektedir. Bu doğrultuda İbn Kesîr (ö. 774/1373), (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا) *"Müşrikler, Allah'ı bırakıp sadece bir kısım dişi varlıklara tapıyorlar. Aslında onlar, Allah'ın lânetlediği o inatçı şeytandan başkasına yalvarmıyorlar."*[94] ayetinin tefsirinde müşriklerin söz konusu hallerini açıklayan rivayetleri nakletmekte ve bu ayetin tefsirinin, Zuhruf suresinin (وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ) *"Rahman'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Onların yaratıldıkları sırada hazır mı bulundular? Onların bu iddiaları yazılacak ve bundan ötürü sorgulanacaklardır."*[95] ayetiyle benzer yoruma sahip olduğunu belirtmektedir.[96]

3) Putları Ka'be gibi kıble ediniyorlardı.[97]

4) Her putta, Allah'ın emri ile görevlendirilmiş bir şeytan bulunduğuna, puta hakkıyla ibadet edenin ihtiyacınıbu şeytanın karşılayacağına ve ibadet etmeyene musibet getireceğine inanıyorlardı.[98]

Görüldüğü gibi,*cahiliye* anlayışının*Rubûbiyet*'e putları ortak kılması yalın bir halde bulunmamakta, melekleri, cinleri/şeytanları, hatta gökteki yıldızları ve mukaddes insanları dabu ortaklığın bir unsuru olarak içinde barındırmaktadır.

---

86. Kaya, Remzi, "Vahiy öncesi Hicaz'da müşrik Arapların inanç esasları", *Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu* (Sempozyum), İstanbul 2011, s. 123.

87. Çağrıda bulunana cevap vermek, bir davete icabet etmek anlamına gelen telbiye, metinde geçtiği şekilde Araplar tarafından hac sırasında söyleniyordu. Ancak, üzerinde ittifak edilen bir telbiye şekli bulunmayıp, kabilelere ve putlara göre değişiklik gösteriyordu. Bunların on yedi ile yirmi çeşit arasında olduğu kaydedilmekte çoğunda *Allah* lafzının yer aldığı belirtilmektedir. Telbiyelerde yer alan tevhid inancına aykırı unsurlar İslam'ın gelişiyle birlikte ayıklanmıştır. (Öğüt, Salim, "Telbiye", *DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 2011, XL, 396)

88. Şinkîtî, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr Cekeni, *Edvâ*ü'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân, Beyrut ts., VII, 43.

89. Ali, Cevâd, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI, 105.

90. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 84.

91. Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 19.

92. Nahl, 16/57; İsrâ, 17/40; Sâffât, 37/149; Zuhruf, 43/16; Necm, 53/21-22.

93. Sebe', 34/41.

94. Nisâ, 4/117.

95. Zuhruf, 43/19.

96. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 414.

97. Âlûsî, Mahmud Şükrî, *Bülûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Beyrût ts., II, 197.

98. Âlûsî, *Bülûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, II, 197.

2. Ehl-i Kitap

Cahiliyenin bir döneme hasredilemeyeceği ve onun her zaman mevcut olabileceği üzerinde daha önce durulmuştu. Bu gerçeğin bir yansıması, *cahiliyeden* ayrı gibi mütalaa edilen ve Hz. Muhammed (s.a.s.) dönemi Medine toplumunun parçası olan bir kısım *Ehl-i Kitap*'ta[99] (Yahudi ve Hristiyanlar) Mekke müşriklerinin (Ümmiyyûn) algısına benzeyen *Rubûbiyet* telakkisinin varlığıdır. Yani onlar da *Rubûbiyet* konusunda bir tek *Rabb*'e ortak koşmuş ve bu noktada benzer*cahiliye* algısınasahip olmuşlardır.

Bu durum Kur'ân'da, bazı Yahudi ve Hristiyanların Hz. Üzeyir (a.s.) ve Hz. İsa'yı (a.s.) tanrılaştırarak nasıl şirke düştüklerinin anlatıldığı bağlamda[100] geçen, (اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ) *"(Yahudiler) Hahamlarını, (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem'in oğlu Mesih'i Allah'tan başka rabbler edindiler. Halbuki onlara bir tek İlâha ibadet etmeleri emredilmişti. Ondan başka İlah yoktur. O, onların ortak saydıkları şeylerden münezzehtir."*[101]ayetinde dile getirilir. Bu ayette anlatılan şirk, yani Ehl-i Kitap'ın haham ve rahiplerini*rabbler* edinmeleri, gerçekte helali haram, haramı da helal kılma (teşrî') hususundaonları yetkin görmeleridir.[102]Görevi yalnızca insanlara Yüce Allah'ın hüküm ve buyruklarını öğretip açıklamak, insanları O'nunrızası doğrultusunda ahlaken eğitmek olan bilgi ve nüfuz sahibi kimseler, zaman içinde toplumla öyle bir etkileşim içine girdiler ki, artık Allah'ın hükmüne başvurmadan helal-haramı kendi görüş, arzu ve heveslerine göre tespit eder oldular.[103]Oysa Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsa (a.s.)'nın şeriatına göre helal-haram konusunda tek yetkin Varlık *Rabbülalemin* olan Yüce Allah'tır. O, bunu peygamberleri aracılığı ile yapar.

Ehl-i Kitap (Yahudi ve Hristiyanlar), peygamberleri, bazı ruhani liderleri ve melekleri, onların birer kul ve yaratılmış olmaları gerçeğini bir tarafa bırakacak kadar gözlerinde büyütmüş ve onlara bir takım tanrısal nitelikleri yakıştırmışlardır. Bu topluluklar, kendilerine gönderilen peygamberlere hayattayken karşı çıkmış[104], zulmetmiş[105] ve hatta katletmişler[106]; ama birkaç nesil sonra aynı peygamberleri şirk karakterli motifleriyle yoğurarak *Rabb*ya da *yarı Rabb*suretinde mitolojik figürler suretinde yeniden ortaya çıkarmışlardır.[107]Bazı Yahudi ve Hristiyan tasavvurunda böylesi bir kimlik değişimi geçirerek adeta tanınmaz hale gelen peygamberler, sadece birer peygamber olmaktan öte, evrene ve düzenine hükmeden, kurtuluş ve arınma bahşeden ve kullarının imdadına yetişen birer *Rabb* suretine büründürülmüşlerdir.[108] Yaşamı süresince sadece on küsur kimsenin kendisine uyduğu, bizzat ümmeti tarafından çarmıha gerilme teşebbüsüne maruz kalan ve vefatından sonra da -haşa-Allah'ın oğlu[109] ve bir *Rabb*[110]şeklinde telakki edilen Hz. İsa (a.s.) bunun en belirgin örneğidir.

---

99. Âl-i İmrân, 3/20, 75; Cum'a, 62/2 ayetlerinde geçen *"ümmiler"* mealindeki *"ümmiyyûn"* ifadesinin, *Ehl-i Kitap*'ın karşıtı anlamında kullanıldığı yorumu dikkate alındığında, (Taberî,*Tefsîrü't-Taberî*, V, 286, 510, XXII, 625; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 185, VIII, 90, XXX, 4) Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanındaki Mekke toplumunu *"câhiliyyûn"* tarzında değil de ümmiyyûn şeklinde tanımlamanın daha isabetli olduğu görülecektir. Bu tespit, *cahiliyenin* bir paradigma olduğunu ve benzer anlayışa sahip *Ehl-i Kitap* için de geçerli bulunduğunu desteklemektedir.

100. Tevbe 9/30.

101. Tevbe 9/31.

102. İbnKesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 134-135; Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'la, *Tefhîm*ü'l-Kur'ân, (trc. Ahmed Asrar), İstanbul 1997, II, 210.

103. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 106.

104. Âl-i İmrân, 3/52.

105. Ahzâb, 33/69; Saff, 61/5.

106. Nisâ, 4/156, 157.

107. Mâide, 5/116.

108. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 105-106.

109. Tevbe, 9/30.

110. Tevbe, 9/31.

Kur'ân, Ehl-i Kitap'ın*Rubûbiyet* anlayışında bulunan ve şirk anlamına gelen bu *cahiliye* algısını, (وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) *"(Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiği hiçbir insan) Melekleri ve peygamberleri Rabb edinmenizi size emretmez. Siz Allah'a boyun eğen Müslümanlar olduktan sonra, kalkıp ta size inkârcılığı emreder mi?"*[111] ayetiyle reddeder.

Ehl-i Kitap'tan *cahiliye* anlayışına sahip kimseler*Rubûbiyet* çelişkilerinde ısrar etmiş, (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا) *"Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar, cibt ve tâg*ût*a inan*ıyor ve i*nkârcılariçin, "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar."*[112] ayetinde anlatıldığı üzere, Yüce Allah'ın mutlak *Rabb*'lığını bildikleri halde O'na ortak koşarak *cibt* ve *tâgût*a(şer ve fesadın temsilcileri) kulluk yapmış veÜmmî*ler*'den şirk içerisinde bulunanların (müşrik Arapların), Hz. Muhammed'e (s.a.s.) inananlardan daha doğru yolda bulunduklarını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.[113]Onların bu söylemi,*Rubûbiyet* ikileminde müşrikler ile benzeranlayışı paylaştıklarını ortaya koymaktadır.

Buraya kadar, Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmetinden *cahiliye*paradigmasına sahip bulunan toplumların *Rubûbiyet* anlayışının genel çerçevesi Kur'ânî perspektifle çizilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra, önceki peygamberlerin ümmetlerine dair örneklendirmelerle söz konusu anlayışın çerçevesi daha da belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

C. Önceki Peygamberlerin Ümmetleri

Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmetinden*cahiliye*anlayışı içerisinde bulunanların*Rubûbiyet*-tasavvurlarındakiikilem, Hz. Nuh (a.s.) kavminde degörülür. Tek*Rabb*'in varlığını bütünüyle inkâr etmeyen bu topluluk, *Rubûbiyet*'te O'na ortaklar edinen bir anlayışa sahipti.[114] Hz. Nuh'un,(قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ) *"Nuh onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok, aksine ben âlemlerin Rabbinin bir elçisiyim."*[115] ayetinde nakledilen sözlerinden anlaşıldığı üzere onlar, Allah'ın ne yaratıcılığını ne de *Rabb* olduğunu inkâr ediyorlardı. ZiraHz. Nuh kendisini,kabullendikleri yetkin *Rabb*'in elçisi olarak nitelendiriyordu. Fakat onlar, (وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا) *"Dediler ki: Sakın ilahlarınızdan vazgeçmeyin. Hele hele Vedd, Süvâ, Yeg*ûs*, Ye'*ûk *ve Nesr'i hiç bırakmayın."*[116] ayetinde anlatıldığışekliyle, Allah'ıntek *Rabb* olduğu gerçeğini kabule yanaşmıyorlar, O'na ortaklar koşmakta ısrar ediyorlardı. Hz. Nuh ile onları karşı karşıya getiren temel konu, onların Allah'ı tek *Rabb* olarak kabullenmemeleri ve sosyal yaşamlarında başka *"rabbleri"* etkin ve yetkin kabul etmeleriydi. Diğer peygamberler gibi Hz. Nuh, *Rubûbiyet* konusundaki bu bulanık anlayışı -Mevdûdî'nin(ö. 1903-1979) ifadesiyle oligarşiyi-[117] protesto etmiş ve *Rubûbiyet*'in bütün anlamıylaYüce Allah'a ait bulunduğunu tebliğ etmiştir.

Benzer tasavvur, Âd ve Semûd kavimlerinde demüşahede edilir. Onların, Yüce Yaratıcı'nın *Rubûbiyet*'inibildikleri ve kabullendikleri, (إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ) *"Hani Âd ve Semûd halkına, Allah'tan başkasına kulluk etme-*

111. Âl-i İmrân, 3/80. (Bu ayetin tefsiri için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, I, 285; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 123)

112. Nisâ, 4/51.

113. İlgili ayetin tefsiri ve değerlendirmeler için bk. Taberî,*Tefsîrü't-Taberî*, VII, 134-147; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, X, 103-104.

114. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 67, 70.

115. A'râf, 7/61. (Ayet hakkında tafsilatlı yorum için bk. Seyyid Kutub, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1308-1309; Muhammed Ebû Zehre,Muhammed b. Ahmed b. Mustafa, *Zehretü't-tefâsîr*, Kahire ts., VI, 2879)

116. Nuh, 71/23. (Ayetin tefsiri için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIX, 208-209)

117. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 70.

yin demek üzere peygamberler geldiğinde onlar: Rabbimiz dileseydi, bizemelekler gönderirdi. Bundan dolayı biz, sizinle gönderilen şeylerin hepsini inkâr ediyoruz!" dediler."[118]ayetindeki (رَبُّنَـا)*"Rabbimiz"* ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte tek *Rabb*'in kendilerine gönderdiğielçilerive sadece O'nu *Rabb* tanıma emrini kabuletmemişlerdir.[119]

Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. İbrahim'in (a.s.), peygamber olarak gönderildikleri toplumların mevcut *cahiliye* anlayışlarındaki *Rubûbiyet* çelişkisini, tebliğlerini yaparken sürekli kullandıkları *"Rabbim"* söylemiyle bertaraf etmeye çalışmaları,[120] bahsedilen ikilemin Hz. Muhammed (s.a.s.) öncesi toplumlardaki varlığının bir başka yansımasıdır.

Örneğin Hz. İbrahim (a.s.), En'âm suresi 74-83. ayetlerdeanlatılansözleriyle irşad amaçlı bir tefekkürde bulunmuş, peygamber olarak gönderildiği toplumun *Rabb* algısındaki çelişkiyi ortaya koymuştur.O, yıldız, ay ve güneş hakkındaki (...هَذَارَبِّـي...) *"...Bu benim Rabbimdir..."* sözünü kavmiyle sürdürdüğü bir tartışma anında söylemiş, muhataplarının inancını yansıtma amacı taşıyan buifadeyi kendilerine aynen aktarmış ve peşinden onların yanlış fikirlerini çürütücü deliller sunmuştur. Dolayısıyla ayetteki (...هَذَارَبِّـي...) ifadesi *"...bu mu benim Rabbim? (Hayır)..."* şeklinde reddetme maksadıyla soru sorma manasındadır.[121]Hz. İbrahim'in 77. ayetteki (...لَئِنْلَمْيَهْدِنِيرَبِّيلَأَكُونَنَّمِنَالْقَوْمِالضَّالِّيـَن) *"...Eğer Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, mutlaka sapmışlardan olurdum!"* ifadesiyle hidayete erdiren gerçek*Rabb*'e vurgu yapması bunu desteklemektedir. 79. ayette gerçek *Rabb*'e ortak koşanlardan uzak olduğunu ifade eden Hz. İbrahim, 80. ayette (...وَسِعَرَبِّيكُلَّشَـيْءٍعِلْمًاأَفَلَاتَتَذَكَّرُونَ) *"...Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmaktadır. Hala düşünmüyor musunuz?"* ifadesiyle mutlak *Rubûbiyet*'in her şeyi kuşatan ilmine atıfta bulunmuştur.

Rubûbiyet anlayışındaki bahsedilen çelişkinin bir başka yansıması Nemrut tiplemesinde görülür. (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ) *"Allah'ın verdiği hükümranlık sebebiyle şımarıp Rabbi hakkında İbrahim ile tartışan kişinin haline bir baksana! İbrahim ona: "Benim Rabbim hayatı veren ve hayatı alandır." deyince O: "Ben de yaşatır ve öldürürüm." dedi. Bunun üzerine İbrahim: "İşte Allah güneşi doğudan doğduruyor, haydi sen de batıdan doğdur bakalım!" der demez kâfir şaşakaldı. Zaten Allah zalimleri doğruya ulaştırmaz."*[122] ayetinde anlatıldığı üzere o, Hz. İbrahim'in (a.s.) tek-*Rabb*'e çağrısı karşısında *Rubûbiyet* iddiasında bulunarak bu konuda Allah elçisi ile tartışmıştır. Hz. İbrahim'in *Rubûbiyet*'in gerçek sahibini güneşin doğup batış yerlerini tayin eden Varlık nitelemesiyle vurgulaması, Nemrut'un anlayışında *cahiliye* ürünü olan *Rubûbiyet* iddiasını çürüten bir argüman olmuştur. Ancak Nemrut, bütün delillere rağmen anlayışındaki yanlışlığı kabullenmemiş, *Rubûbiyet* çelişkisinde ısrar etmiştir.

Hz. İbrahim'in (a.s.) ümmetinden, gerek Nemrut gerekse onun yönettiği halk, göklerin ve yerin yaratıcısı olan âlemlerin *Rabbini* tanımıyor ve bilmiyor değillerdi. Çünkü onlar, Hz. Nuh'a (a.s.) inanmış tevhit ehli atalarının soyundan gelen bir kavim olmanın yanında, komşuları ve belki de akrabaları denilebilecek Âd ve Semûd kavmine gelen Allah elçilerinin tevhid mesajlarından da habersiz değillerdi. Ayrıca Hz. İbrahim'in, kavmini Allah'ın varlığı ve *Rabblığına*

118. Fussilet, 41/14.

119. A'râf, 7/70; Hûd, 11/59.

120. İlgili ayetler için bk. Yûsuf, 12/6, 23, 24, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 50, 53, 98, 100, 101. ayetler ve En'âm, 6/74-83.

121. Pak, Zekeriya, "Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?", *EKEV Akademi Dergisi,* 2003, sy. 14, s. 68-69. Bazı müfessirlerce kabul gören diğer bir yorumuna göre de Hz. İbrahim (a.s.), çocukluk döneminde fıtratının kendisini yönlendirmesiyle bir *Rabb* arayışı içerisine girmiştir. İlk müşahedelerinin kendisini ulaştırdığı sonuçlarda isabet edememişse de, neticede söz konusu varlıkların gerçek *Rabb*'da bulunması mümkün olmayan geçici özelliklere sahip bulunuşu onu tevhid inancına ulaştırmıştır. (Pak, "Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?", s. 66)

122. Bakara, 2/258.

inanmaya çağırdığına işaret eden bir tek ayetin yer almaması bunu desteklemektedir.[123]Ancak ayetlerden de anlaşıldığı üzere, yıldız, ay ve güneş gibi bir takım varlıklar ile Nemrut misali kimselere *Rab*'lik atfederek şirke düşmüşlerdi. Bu sebeple Hz. İbrahim'in temel çabası, *cahiliye* anlayışının bir ürünü olan gerçek *Rabb*'e şirki ortadan kaldırmak ve *Rubûbiyet*'i tek bir Varlığa özgü kılmak olmuştur.

Cahiliye anlayışındaki *Rubûbiyet* ikileminin en ileri noktası, bu konuda şirkin önde gelen temsilcisi diyebileceğimiz Firavun'da görülür. Nakledildiğine göre o, hükmü altında bulunan topluluk için küçük putlar yaptırmış, onlara kulluk edilmesini emretmiş ve putların rabbinin kendisi olduğunu ileri sürerek, (فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى) *"Sizin en yüce rabbiniz benim! Dedi."*[124] ayetinde anlatıldığı üzere kendisinden daha büyük bir *Rabb* kabul etmediğini söylemiştir.[125] Neticede *Rubûbiyet* konusunda ortaklık iddiasında bulunmuş ve Hz. Musa'nın (a.s.) hakiki *Rabb*'e yaptığı çağrıyı reddetmiştir. *Cahiliye* anlayışının bir götergesi olan bu iddiayı, gerek ilgili ayetin bağlamında gerekse başka ayetlerde sık sık reddeden ve yanlışlığını vurgulayan Kur'ân, (سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى) *"Yüce Rabbinin adını tespih et."*[126] ayetinde de belirtildiği gibi, sürekli şekilde gerçek *Rabb*'i işaret etmiş ve en büyük O'nun olduğu üzerinde durmuştur.

Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi bütün peygamberler, tüm varlıkta gerçek anlamıyla tek hükümran sahibi olan *Rabbülâlemin*'e iman ve itaat etme çağrısında bulunmuş[127];bu konuda şirke düşmekten insanları uyarmış ve mutlak *Rabb*'e şirkte ısrar eden *cahiliyeparadigmasıyla* mücadele etmişlerdir. Öyle görülüyor ki bu mücadele, Hz. Nuh'tan (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar devam etmiş ve İlâhî koruma altında bulunan[128] Kur'ân'la da kıyamete kadar devam edecektir.

Sonuç

Cahiliye belirli bir zaman diliminin adı olmaktan öte, insanlık tarihi boyunca var olan bir anlayış, yani bir paradigma ve bu paradigmanın insan hayatına yansımasıdır. Kur'ân perspektifinden bakıldığındabu kavram, İslam öncesi olmaktan ziyade İslâmî olmayanı ifade eden bir terim suretinde görünmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde*cahiliye*, Hz. Muhammed (s.a.s.) risaletinin gerek öncesinde gerekse sonrasında görülmüş ve görülebilecek bir zihniyet ve mantalite hüviyetine sahiptir. Söz konusu zihniyetin temel dayanaklarından biri ve belki de en önde geleni, inanç alanında mutlak *Rabb*'i kabul etmekle beraber *Rubûbiyet*'te O'na ortaklar koşmak anlamına gelen şirk olgusudur.

Kur'ânî terminolojide *Rubûbiyet*, ister mümin ister münkir olsun insanoğlunu çepeçevre kuşatmış ve onun kabul ettiği bir olgudur. Bu olgu İslâmî anlayışta tek bir Aşkın Varlığa özgü kılınırken İslâmî olmayan düşüncede, yani *cahiliye* paradigmasında,Yüce Allah'ın dışında başka varlıklara da (peygamber, haham, rahip, melek, cin, put, cibt, tâgût vb.) nispet edilmiş, dolayısıyla bir çelişkiye düşülmüştür. Kur'ân, nüzul süreci boyunca söz konusu paradigmanın temel dayanaklarından en önde gelen bu çarpıklığadikkatleri çekmiş, onunla mücadele etmiş ve *Rubûbiyet*'e ait doğru tasavvur ve anlayışı ortaya koymuştur.

Cahiliye anlayışındaki Rubûbiyet çelişkisinin *temel dayanağı*, yani *Rubûbiyet*'teki şirk, ister Hz. Muhammed (s.a.s.) ümmetinden olsun, isterse daha önce gelmiş peygamberlerin üm-

123. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 77, 79.

124. Nâziât, 79/24.

125. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 499.

126. A'lâ, 87/1.

127. Bk. A'râf, 7/61, 67, 104; Şuarâ', 26/16, 77, 109, 127, 145, 164, 180; Fussilet, 41/9; Vâkı'a, 56/80; Hâkka, 69/43 vdğr.

128. Hicr, 15/9.

metlerinden olsun benzer anlayışa sahip topluluklara dair Kur'ân anlatımlarındadile getirilmiştir. Aynı şekilde, *Rubûbiyet*'e ait doğru tasavvur ve anlayış, Kur'ân ayetleriyle gerek geçmiş peygamberlerin ümmetleriyle yaptıkları konuşmalarda, gerekse Hz. Peygamber'in *"de ki"* hitabıyla konuşturulmasında gündeme taşınmıştır.

İster topluluk isterse şahıslar olsun makalede yer verilen örneklerde görüleceği üzere, müşrikler ile mutlak *Rabb*'in elçileri arasındaki anlaşmazlık, *cahiliye* anlayışına sahip bulunan müşriklerin Allah'tan başka *rabbler* edinmeleri noktasında düğümlenir.[129] Onların,Mutlak *Rabb*'in (*Rabbülâlemîn*) elçilerini yalanlamaları aslında, O'nun hükümranlığını (*Rubûbiyet*) tek olarak kabullenmemeleridir.[130] Zira sadece *Rabb* olarak Yüce Allah'ı kabul etmek, O'nun öğretilerine (vahiy) göre yaşam sürmek anlamına gelir ki, bu, esasta benliğini ilah edinmiş[131] bir paradigmanın kabul edeceği bir şey değildir.

KAYNAKÇA

Akman, Mustafa, *Kur'ân'da Cehalet - Cahil - Cahiliyye*, İstanbul: Buruc Yayınları 2005.

Ali, Cevâd (ö. 1408/1987), *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrût 1970.

Ali, H. A.,Rubûbiyyet,(çvr. Aydın Topaloğlu), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2005.

Âlûsî, Mahmûd Şükrî (ö. 1857/1924), *Bülûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, Beyrût ts.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud (ö. 516/1122), *Tefsir*ü'l-*Begavi=Mealimü't-Tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman Ak), 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Marife 1987.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envâr*ü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan, Mahmud Ahmed el-Atraş)1 bs. Beyrut: Müessesetü'l-iman 2000.

Çağatay, Neşet, *İslam öncesi Arap tarihi ve cahiliye çağı*, 4. bs. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1982.

Ebû Hayyân, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Endelüsi (ö. 745/1344), *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*, 2. bs. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye 2007.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Fayda, Mustafa, "Cahiliye", *DİA.*(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1993.

Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullah Abdülkadir 561/1165-66 *Tefsîrü'l-Geylânî*, (thk. Muhammed Fazıl GeylaniHaseni et-Teylani el-Cemezraki) 2. bs. İstanbul: Merkezü'l-Geylanili'l-Buhûsi'l-İlmiyye 2009.

Hatîb Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed Kâhirî (ö. 977/1570), *es-Sirâcü'l-münîr*, (thrc. Ahmed IzzuInaye ed-Dimaşkî), Beyrût 2004.

Izutsu, Toshihiko (ö. 1914-1993), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnûsî, (ö. 1394/1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.

129. Mevdûdî, *Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, s. 71.

130. En'âm, 6/33.

131. Furkân, 25/43; Câsiye, 45/23.

İbn **Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), *el-İştikâk*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun) 3. bs. Kahire: Mektebetü'l-hancî 1958.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (şrh. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Kâhire 1995.

İbn Kesîr, Ebu'l-FidâImâdüddîn İsmail b. Ömer (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyâd 1997.

İbn Manzûr, CemaleddînEbû'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (ö. 711/1311),

_____*Lisânu'l-Arab*, Beyrût 2003.

_____*MuhtasarutârîhiDimaşkli'bni-Asâkir*, (thk. Ahmed RâtibHammûş vdğr.), Dimaşk 1989.

İnan, Ahmet, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma", *Dinî Araştırmalar*, 2002, c. V, sy. 13.

Kaya, Remzi, Vahiy öncesi Hicaz'da müşrik Arapların inanç esasları, *Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu*(Sempozyum), İstanbul 2011.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Ensârî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, (tsh. HişâmSemîr el-Buhârî), Riyâd 2003.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, (thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî), Beyrût 2004.

Mekkî el-Hasenî, *Nahve itkâni'l-kitâbe bi'l-lügati'l-Arabiyye*,

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'la (ö. 1903-1979),

_____*Kur'ân'ı Kerîm'de Dört Terim*, (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1989.

_____*Tefhîm*ü'l-Kur'ân,(trc. Ahmed Asrar), İstanbul 1997.

Muhammed Ebû Zehre,Muhammed b. Ahmed b. Mustafa (ö. 1394/1974), *Zehretü't-tefâsîr*, Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi ts.

Öğüt, Salim, "Telbiye", *DİA*. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 2011.

Pak, Zekeriya,

_____"Cahiliye Araplarındaki Allah İnancının Kur'ânî Boyutu", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2001, c. V, sy. 1.

_____ "Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?", *EKEV Akademi Dergisi,* 2003, sy. 14.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *et-Tefsîru'l-kebîr=-Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmet b. Muhammed b. İbrahim (ö. 427/1035), *Tefsîru's-Sa'lebî=el-Keşf ve'l-beyân*, 1. bs. (thk. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut2004.

Soysaldı, Mehmet - Şimşek, Songül, "Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi*, 2003, c. VII, sy. 16, s. 85.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Muhammed Seyyid Kîlânî), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî 1961.

Şen, Ziya "Kur'an'da Ümmi Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *İslâmî İlimler Dergisi*, 2006, c. I, sy. 2, s. 203.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-kadîr=el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeve'd-dirâyeminilmi't-tefsîr*, (thk. Abdurrahman Umeyra), Mansûre 1997.

eş-Şeybâni, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. ZeydSa'leb (ö. 291/904), Şerhudivâni*Züheyr b. EbîSülmâ*,Kâhire 1944.

Şinkîtî, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr Cekeni (ö. 1393/1973), *Edvâ*ü'l-beyân fî îdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân, Beyrut: Âlemü'l-kütüb ts.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923), *Tefsirü't-Taberi=-Câmiu'l-beyân an te'viliayi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Riyad: DâruÂlemi'l-Kütüb 2003.

Tülücü, Süleyman, "Cahiliye Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 1980.

Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa 1983.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987.

Yılmaz, M. Faik, Kur'ân'da Cehâlet Kavramı, *Dînî Araştırmalar*, Ankara 2003, c. V, sy. 15.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım CârullahMahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an hakâikigavâmidi't-Tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan 1998.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-münîr fi'l-akide ve'ş-şerîave'l-menhec*, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muasır 1991.